

O idee care ne
sucește
mintile

Andrei Pleșu (n. 1948) este scriitor, filozof, eseist, un reper al vieții publice și academice românești. Este director fondator al revistei *Dilema* (ulterior *Dilema veche*), fondator și președinte al Fundației Noua Europă. A debutat cu eseuri de filozofie, istorie și teorie a artei (*Călătorie în lumea formelor, Pitoresc și melancolie*). Fără a abandona discursul filozofic, l-a lărgit spre explorările teologice sau etice (*Minima moralia, Despre îngeri, Despre bucurie în Est și în Vest*), cu un extraordinar succes de public. Este o voce inconfundabilă a publicisticii, aplecându-se asupra unor subiecte actuale ale politicii, ale culturii sau ale vieții cotidiene. Dintre titlurile publicate recent amintim: *Despre frumusețea uitată a vieții, Față către față: Întâlniri și portrete, Parabolele lui Iisus: Adevărul ca poveste, Din vorbă-n vorbă: 23 de ani de întrebări și răspunsuri*.

Gabriel Liiceanu (n. 1942) este filozof, eseist și scriitor, personalitate civică și academică. *Jurnalul de la Păltiniș* este un bestseller al anilor '80, mijlocind întâlnirea cititorilor cu modelul cultural construit de Noica. *Apel către lichele, Tragicul, Cearta cu filozofia, Despre limită, Despre minciună, Despre ură, Despre seducție, Ușa interzisă, Declarație de iubire, Scrisori către fiul meu, Întâlnire cu un necunoscut, Dragul meu turnător* sunt o parte dintre volumele publicate de-a lungul timpului la Editura Humanitas.

Horia-Roman Patapievici (n. 1957), fizician de formație, s-a impus pe scena culturală românească prin eseurile și analizele sale riguroase, erudite, de anvergură intelectuală enciclopedică (*Cerul văzut prin lentilă, Zbor în bătaia săgeții, Politice, Omul recent, De ce nu avem o piață a ideilor*). Alături de luările sale de poziție, de publicistică, de implicarea în studierea dosarelor Securității, de emisiunile de televiziune pe care le-a realizat, cărțile sale l-au plasat în centrul polemicilor culturale ale ultimilor ani, de pe poziția de critic lucid al modernității și postmodernității.

Pleșu
Liiceanu
Patapievici

O idee care ne
sucește
mintile

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Lidia Bodea
Coperta: Mihail Coșulețu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Radu Dobreci, Dan Dulgheru

Tipărit la Monitorul Oficial R.A.

© HUMANITAS, 2014

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Pleșu, Andrei

O idee care ne sucește mințile / Andrei Pleșu,
Gabriel Liiceanu, Horia-Roman Patapievici. –
București: Humanitas, 2014

ISBN 978-973-50-4655-2

I. Liiceanu, Gabriel

II. Patapievici, Horia-Roman

329.15

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021 408 83 50, fax 021 408 83 51

www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro

Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro

Comenzi telefonice: 0372 743 382, 0723 684 194

Cuprins

Cuvânt înainte	
<i>Noua cortină de fier a memoriei</i>	7
ANDREI PLEȘU	
A treia zi a comunismului?	13
GABRIEL LIICEANU	
O idee care ne-a sucit mințile	55
Gânduri despre comunism	71
HORIA-ROMAN PATAPIEVICI	
Memoria divizată. Reflecții asupra comunismului: efectele lui și defectele noastre	105

CUVÂNT ÎNAINTE
Noua cortină de fier a memoriei

În 1946, Churchill rostea faimoasa frază „De la Marea Baltică la Adriatică, de la Szczecin la Trieste, o cortină de fier a coborât peste Europa“. În 1989, această cortină de fier s-a prăbușit. Pe harta Europei au reapărut Europa Centrală și Europa de Est. Geografia politică și culturală a Europei s-a recompus, ca într-un joc de puzzle. Occidentul a încetat să mai fie *toată* Europa, pentru că la Europa s-au adăugat țările fostului bloc comunist. A urmat declanșarea procesului de integrare în Uniunea Europeană a fostelor țări captive din Est. Esențialmente, integrarea a fost o integrare a Estului în Occident. Occidentul devenea astfel, pentru prima oară de la separarea Imperiului Roman în Imperiul de Apus și de Răsărit, *toată* Europa, încorporând ca Occident și fostul bloc comunist.

Dar, prin faptul că reunificarea s-a făcut exclusiv prin occidentalizarea resturilor europene,

procesul reunificării a declanșat și lăsarea unei noi cortine de fier, invizibile, care nu mai opune blocuri militare și regimuri politice adverse, ci menține în separare și stare de incomunicare blocuri de memorie și regimuri sufletești diferite. Noua cortină de fier nu divizează Europa pe o axă geografică (cum făcea cea veche, de la Szczecin la Trieste), ci trece prin sufletul fiecărui european, căruia îi divizează memoria și îi disociază sensibilitatea.

Oamenii de după fosta cortină de fier au alte amintiri, sunt marcați de alte traume, își amintesc diferit, suferă altfel și sunt în alt mod răniți sufletește decât oamenii din fostul Occident. Prin occidentalizarea resturilor europene, parte din memoria europeană, cea pe care a gestionat-o Occidentul, este comună. Cealaltă memorie, a comunismului și a traumei totalitare care durează nu un deceniu, ci o jumătate de secol, nu este însă comună. Pur și simplu, nici memoria, nici mărturia oamenilor din Est nu au fost primite în noua memorie colectivă a Europei, care a rămas esențialmente cea occidentală, de dinaintea căderii cortinei de fier. Noua cortină de fier marchează faptul că memoriile și sensibilitățile europene formate în timpul primei cortine de fier nu au fost unificate, ci au rămas separate.

Mecanismul a fost acesta. Coborârea cortinei de fier a identificat Europa cu Occidentul; ridicarea ei a restrâns Europa la Occident; cât timp

toată memoria europeană s-a refugiat în Occident (după căderea cortinei de fier), esticii s-au identificat cu memoria occidentală; iar când memoria europeană a fost redusă la memoria occidentală (după ridicarea cortinei de fier), esticii au început să simtă că în memoria noii Europe nu există o memorie est-europeană (și aceasta este noua cortină de fier a memoriei). Dar nu numai esticii sunt afectați. Noua cortină de fier trece cu adevărat prin fiecare european, deoarece fiecare european are o memorie, iar memoria europeană este divizată: hemiplegică, când europeanul este occidental; rănită și ignorată, când europeanul este estic.

Cândva, Bronisław Geremek, un estic, a cerut unificarea memoriei europene. Noi, esticii, avem această sensibilitate. Autorii acestei cărți au plecat de la ideea că divizarea memoriei europene este o consecință inevitabilă a inexistenței unei memorii comune. Iar cheia regăsirii unei memorii comune stă în gestionarea memoriei comunismului. Așa cum cheia primei unificări europene a fost învingerea fascismului și memoria comună care a rezultat de aici, cheia celei de-a doua unificări europene a fost prăbușirea comunismului și memoria comună care ar fi trebuit să rezulte de aici. Însă comunismul nu a fost învins (s-a prăbușit singur), iar memoria comunismului nu a devenit comună, e încă flotantă și bântuie ca un strigoi Europa.

Textele care sunt aduse laolaltă între copertele acestei cărți au fost scrise independent unele de altele. Unitatea lor spontană face din autorii lor niște veritabili estici. Problema comună este memoria comunismului, în Est, și refuzul ei, în Occident.

Andrei Pleșu disecă asimetria Est/Vest în ce privește memoria comunismului, constată refuzul memoriei Vestului de a prelua memoria Estului și face demonstrația aberației credinței idealiste în comunism.

Gabriel Liiceanu face anatomia ideii comuniste, care a sucit și continuă să sucească mințile oamenilor, propunând o reflecție asupra constituirii memoriei ororii și o meditație asupra dificultății de a o mărturisi.

Horia-Roman Patapievici analizează prejudecățile cu care mintea occidentală refuză memoria estică a comunismului și propune o reflecție asupra efectelor pe care dictatura totalitară le-a avut asupra defectelor noastre.

Toate cele trei contribuții sunt solidare în credința că problema *memoriei* comunismului este problema centrală a unificării conștiinței europene.

Autorii

Andrei
Pleșu

A treia zi a comunismului?¹

În primul rând, o explicație în legătură cu titlul anunțat al conferinței mele: *A treia zi a comunismului?* E rezultatul unei întâlniri pe care am avut-o în 1992 cu o cărțuție de 100 de pagini, a unui autor francez, antropolog și vechi membru al Partidului Comunist Francez. Numele lui este Emmanuel Terray, iar cartea purta titlul *Le troisième jour du communisme*, fără semnul întrebării. Ideea acelei cărți era că, așa cum Iisus a înviat a treia zi după ce a fost înmormântat, așa o să învie și comunismul, după ce în 1989 a primit o lovitură dură. Dl Terray dădea această veste ca pe o veste bună. La

1. Conferință susținută pe 10 iulie 2007 la Școala de Vară de la Sighet și publicată în Romulus Rusan (ed.), *Școala Memoriei 2007*, Centrul Internațional de Studii asupra Comunismului, Fundația Academia Civică, 2008, pp. 60–87. (Autorul își cere scuze pentru unele neglijențe stilistice rezultate din oralitatea textului.)

capătul lecturii, mi-am pus întrebarea cum arată biografia cuiva care în 1992 putea fi încă sedus de gândirea comunistă. Mi-am repus această întrebare în ultimele luni, când am constatat că există și în România o generație, printre ai cărei reprezentanți se găsesc simpatizanți ai marxismului, ba chiar ai comunismului. Cum se explică faptul că, la numai 17 ani după căderea regimului comunist, el recuperează ceva din seducția originală? Comunismul nu pare să fie compromis. Sunt foarte puțini oameni dispuși să spună cu voce tare: „am fost nazist în tinerețe“; însă oameni care să spună „am fost comunist în tinerețe, știu că s-au făcut greșeli, dar ideea rămâne încă foarte atrăgătoare“ există. Printre tinerii pe care i-am întâlnit – unul e deja vedetă de televiziune – simpatia pentru comunism, cu punerea între paranteze a istoriei românești a comunismului, admisă ca fiind oarecum neplăcută, a ajuns să aibă un aer *trendy*. De unde vine asta?

O să vă spun mai întâi cum s-a produs „contaminarea“ lui Emmanuel Terray, fiindcă e semnificativă, și după aceea o să ne gândim și la ce se întâmplă astăzi. Cum a început dl Terray? Biografia lui e tipică. Întâi, foarte de tânăr, s-a înfuriat. Ca să ajungi comunist, e musai să te înfurii, să debutezi într-o stare de iritare. E foarte ușor să faci asta, pentru că sunt foarte multe

lucruri iritante în jurul tău. În primul rând, părinții. Simți nevoia să te răfuești cu ei, să te distanțezi de ei, să le pui o etichetă infamantă. Părinții sunt, în genere, enervanți. Ei sunt conservatori, burghezi, mic-burghezi, ipocriți, filistini, își pierd idealurile de tinerețe, sunt pisălogi și plicticoși. Dl Terray spune în cartea lui că s-a format în anii '50 și vorbește despre „chipul hidos“ al Franței în anii '54-'62. Problema lui era atunci că Franța se angajase în acțiuni colonialiste în Algeria, Indochina, Tunisia, ceea ce i se părea inadmisibil. Intrarea lui în politică a început în momentul în care a participat pentru prima oară la o reuniune având ca temă amnistierea condamnaților politici malgași. De asemenea, s-a discutat despre salariile mici din Maroc.

Eu știu că asemenea idei pot obține adeziunea unor tineri din cauza generozității vârstei. Imediat ei vibrează când cineva suferă. Pe de altă parte, nu vă ascund că mi-e greu să îmi închipui cum, brusc, un tânăr de 19-20 de ani nu mai poate să doarmă din cauza salariilor mici din Maroc. Avem de-a face cu un tip de militanțism abstract. Ai ideea că trebuie să faci ceva, să pui umărul la ceea ce se întâmplă. La această idee misionară, oarecum livrescă, se adaugă și influența unor propagandiști versați care se apropie de marfa asta foarte fragedă a tinerilor,

îmbiindu-i: vino cu mine, am să te ajut să îmbunătățești lumea. Ce altceva poți dori și ce altă onoare poate fi mai mare decât să vrei să faci lumea mai bună și să ai șansa asta încă de foarte tânăr?

Pe urmă, intervin câteva lecturi. Autori mari, figuri importante. Emmanuel Terray ne povestește că a citit Malraux, în care se pot găsi propoziții de tipul următor: „Lagărele de muncă ale lui Stalin alterează demnitatea comunismului la fel de puțin cât alterează Inchiziția demnitatea creștinismului“. Pe urmă citește Troțki. Sper să nu luați ce vă spun acum ca pe o bibliografie! Există cărți de Troțki, de pildă *Istoria revoluției ruse* sau *Revoluția trădată*, despre care Terray spune: „Am găsit fraze care m-au tulburat, m-au umplut de pasiune“, de pildă: „Partidul are întotdeauna dreptate“ sau „Nu poți avea dreptate decât cu partidul și prin partid“. Eu unul găsesc curioasă, pentru un tânăr, această tendință de a delega adevărul către o instituție, către o instanță impersonală. Pe urmă, a citit cu aceeași încântare – *émervellement* este termenul din text – *Anti-Dühring* de Engels. Admit că textul acesta poate să fie o lectură foarte interesantă, dar să simți *émervellement* citind *Anti-Dühring* mi se pare o mică, prematură, perversiune.

E adevărat că Emmanuel Terray a dat desul de devreme, prin '49-'50, și peste câteva in-

formații și lecturi neplăcute, care ar fi putut să-l deturneze. De exemplu, a aflat ce se întâmplă cu procesele măsluite în Uniunea Sovietică. Unii n-au aflat asta decât foarte târziu. Pe urmă a descoperit cazuri ciudate. Destinul Margaretei Buber Neumann, de pildă, nevasta unui lider comunist neamț care, ca să scape de Gestapo, a primit azil politic în Uniunea Sovietică și pe urmă, când au avut loc epurările din '37 în Uniunea Sovietică, a fost arestată, de data asta de comuniști, și a fost, în urma pactului Ribbentrop–Molotov, returnată Gestapoului. Cum comentează Emmanuel Terray în ultimă instanță acest destin? Zice: „M-au tulburat aceste informații, dar am admirat reacția comuniștilor francezi, pentru că, în mod înțelept, ei au avut curajul înfiorător – *affreux* în text – de a-l asuma“. Deci, ce faci când afli o nenorocire ca asta? „Devii curajos“, și anume, asumi, de dragul ideologiei, de dragul „victoriei finale“, un episod penibil, cum n-a făcut, de pildă, ca să dau un exemplu care să vă arate că se poate și altfel, Ignazio Silone, unul dintre fondatorii Partidului Comunist Italian, care, când a aflat ce se întâmplă în Rusia, a părăsit partidul.

Situația din „Franța hidoasă“ a anilor '50–'60 l-a determinat pe dl Terray să plece în Africa, unde a încercat să facă antropologie marxistă cu aplicare la societățile tribale. Abia în 1968 a

simțit o adiere proaspătă dinspre patrie și s-a întors acasă pentru a se bucura de entuziasmul baricadelor, de patosul reformator al momentului. A devenit maoist, adică a descoperit revoluția culturală care tocmai avea loc în China ca fiind un gest de o umanitate, de o perspectivă extraordinare. În '68, pe zidurile Parisului se scria „Mao = Tao“, adică o lozincă aproape mistică. Zice în '92 Terray: „Nu sunt dispus să discut despre revoluția culturală. Acolo s-au întâmplat lucruri extraordinare. E un mit. Iar miturile – spune el citându-l pe Georges Sorel –, miturile nu se contestă“. Nu poți să-l contești pe Mao. Poți să-l contești pe Dumnezeu. Dar pe Mao și revoluția culturală, nu. Acum, la bătrânețe, în '92, dl Terray se gândește totuși îndărăt și spune: recunosc că sunt unele chestii în marxism care nu mai țin. Și face o listă cu ce nu mai ține în ideologia sa preferată: de exemplu, pretenția marxismului să fie științific nu mai ține. Dar ce e el? „O filozofie a riscului, o filozofie a hazardului.“ De altfel, marxismul a avut mari conflicte cu știința secolului XX. Au fost momente când, din unghi marxist, au fost condamnate rând pe rând teoria relativității, mecanica cuantelor, cibernetica, psihanaliza, structuralismul, toate erau manifestări ale ideologiei burgheze și, ca atare, subminate de un furor ideologic „neștiințific“. Ce mai trebuie